

ASA

ASBÜ Sosyal Arařtırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2,
Kıř/Winter 2024]

Erken Dönem İslâm Tarihinde Askerî ve İdari Bir Merkez: Câbiye

*A Military and Administrative Center in Early Islamic History:
Jabiya*

FEYZA KAPLAN

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi
feyzakaplan59@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-4739-8599>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliř Tarihi/Received: 11.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 23.12.2024

Yayım Tarihi/Published: 30.12.2024

Atıf/Citation

Kaplan, F. (2024). Erken dönem İslâm tarihinde askerî ve idari bir merkez:
Câbiye. *ASA Dergisi*, 2(2), 162-178.

Kaplan, F. (2024). A military and administrative center in early Islamic history:
Jabiya. *Journal of ASA*, 2(2), 162-178.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate

Öz

Tarih araştırmalarında şehir tarihleri, geçmişe dair bilgilerimizi zenginleştirici ve tamamlayıcı bir nitelik taşıyor. Şehirler, toplumsal yaşamın merkezleri olarak ekonomik, askerî, sosyal ve kültürel işlevler üstlenirken, aynı zamanda tarihsel süreçlerin önemli mekânları olarak da dikkat çekerler. Bu bağlamda, tarih boyunca farklı kültürlerin ve siyasi yapıların etkisiyle şekillenen Şam bölgesinin önde gelen şehirlerinden biri olmuş Câbiye, erken dönem İslâm tarihi açısından özel bir konuma sahiptir. İslâm tarihi kaynaklarında ilk kez Hz. Ömer dönemiyle birlikte anılmaya başlayan Câbiye, Emevîler zamanında siyasi ve idari açıdan önemli bir merkez haline gelmiştir. Her ne kadar günümüzde tarihî önemini yitirmiş olsa da İslâm'ın doğduğu ve hızla yayıldığı dönemde Şam bölgesinin askerî ve idari üslerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma, Câbiye'nin coğrafi konumu, tarihî gelişimi ve idari işlevleri üzerine odaklanmaktadır. Araştırmada, Belâzürî, Taberî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr gibi klasik İslâm tarihi kaynakları ile şehir tarihleri ve fütuh kitaplarından yararlanılarak geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca, çağdaş eserler incelenerek şehrin tarihî önemi çok yönlü bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu yöntemle, Câbiye'nin erken dönem İslâm tarihindeki askerî ve idari rollerinin yanı sıra bölgedeki iktidar dengeleri üzerindeki etkileri de değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Câbiye, Hz. Ömer, Emevîler, şehir tarihi

Abstract

In historical research, urban histories serve as enriching and complementary tools for enhancing our understanding of the past. Cities, as centers of social life, fulfill economic, military, social, and cultural functions while also standing out as significant spaces in historical processes. In this context, Jabiya, one of the prominent cities in the Damascus region shaped by the influences of diverse cultures and political structures throughout history, holds a unique position in early Islamic history. First mentioned in Islamic historical sources during the caliphate of Umar ibn al-Khattab, Jabiya became a significant political and administrative center during the Umayyad period. Although its historical importance has diminished today, Jabiya emerged as one of the key military and administrative hubs of the Damascus region during the formative and expansive periods of Islam. This study focuses on the geographical location, historical development, and administrative functions of Jabiya. A comprehensive literature review has been conducted using classical Islamic historical sources such as al-Baladhuri, al-Tabari, Ibn al-Athir, and Ibn Kathir, as well as works on urban histories and fütuh (Islamic conquests). Additionally, contemporary works were examined to analyze the historical significance of the city from a multidimensional perspective. Through this approach, the military and administrative roles of Jabiya in early Islamic history, along with its impact on the balance of power in the region, have been evaluated.

Keywords: Jabiya, 'Umar I, Umayyads, urban history

Giriş

Şehirler, tarih boyunca medeniyetlerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının şekillendiği, siyasi ve askerî güçlerin iktidar mücadelelerine sahne olduğu stratejik merkezler olarak varlık göstermiştir. Tarih araştırmalarında önemli bir yere sahip olan şehir tarihleri, bu mekânların dönüşüm süreçlerini inceleyerek geçmişe dair bilgi birikimimizi zenginleştiren kritik bir alan oluşturur. Özellikle, çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış ve bölgesel etkilerin odağında yer almış şehirlerin tarihî değişimleri, bu alanda çalışan araştırmacılar için kıymetli veriler sunmaktadır. Bu çalışma, özellikle VI. ve VII. yüzyıllarda Şam bölgesinin önde gelen şehirlerinden biri olan Câbiye'yi, tarihî kaynaklarda ilk kez anıldığı dönemden itibaren İslâm'ın yayılışı ve Emevî hilafeti bağlamında ele almaktadır.

Câbiye'nin tarihî sürecini incelemek, yalnızca bir şehir tarihine ışık tutmakla kalmayıp aynı zamanda İslâm Devleti'nin idari yapılanmasını ve fetih politikalarının ilk örneklerini anlamak için de bir zemin sunmaktadır. Şam bölgesinin coğrafi ve stratejik özellikleri, Câbiye'yi askerî üs ve idari merkez olarak kullanılmaya elverişli bir nokta haline getirmiştir. Bu şehir, Hz. Ömer'in sahabe ile gerçekleştirdiği toplantılardan Emevî iktidarı için yapılan kritik müzakerelere kadar birçok önemli olay ve gündeme ev sahipliği yapmıştır.

Bu çalışma, Câbiye'nin askerî ve siyasi tarihine dair bir değerlendirme sunarken, şehrin bölgede değişen iktidar dengeleri üzerindeki etkisini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Câbiye'nin Şam bölgesi içerisindeki stratejik konumu nedeniyle, Şam tarihi ile ilgili klasik ve çağdaş eserler, şehir tarihleri, coğrafya kitapları ve şehrin adıyla anılan siyasi olaylara dair genel tarih kaynakları incelenmiştir. Mevcut literatürde, Câbiye'nin genellikle bir yer adı olarak anılmakla sınırlı kaldığı, ancak şehrin tarihî bağlamda öncesi ve sonrası ile birlikte ele alındığı kapsamlı bir çalışmanın eksik olduğu görülmüştür. Bu makalede, Câbiye'nin İslâm öncesi dönemdeki konumu kronolojik bir yaklaşımla incelenmiş; Hz. Ömer döneminde İslâm tarihinde kazandığı merkezî rol ve Emevîler devrinde bu önemini kaybetmesine kadar geçen süreç detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

1. Romalılardan Gassânîlere Câbiye'nin İslâm Öncesi Tarihi

Dımaşk'ın 80 km. kadar güneybatısında, Yermük Nehri'nin kuzeyinde yer alan Câbiye (Ezdî, 1970, s. 29), Havran bölgesindeki Cevlân ile Golan Tepeleri arasında konumlanmakta olup Şam bölgesinin önemli merkezlerinden Nevâ şehrinin kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Bekrî, 1983, s. 355-477; İbn Hurdazbih, 1889, s. 77; İbnü'l-Fakih, 1885, s. 105). Havran Ovası, eski çağlardan itibaren yerleşim yeri olarak kullanılmış; İbraniler, Asurlular, İskender'in orduları,

Persler ve Romalılar gibi birçok milletin ilgisini çekmiştir. Müslüman coğrafyacı Bekrî, eserinde Hz. Eyüp'ün bu bölgenin sahibi olduğunu ifade ederken (Bekrî, 2003, 1/64-65), Kurtubalı müfessir Kurtubî de Sâd sûresinin 42. ayetinde geçen suları verimli bölgenin Câbiye olduğunu aktarmaktadır (Kurtubî, 2006, 18/216).

Suriye'nin güneyindeki Golan Tepeleri'nin yakınında ve Taberiye Gölü'nün hemen batısında yer alan Câbiye, su kaynakları bakımından zengin ve bereketli bir bölgedir. Sahip olduğu coğrafi özelliklere atıfla Câbiye isminin “havzadaki suyun toplanması” anlamına gelip Süryanice kökenli olduğu rivayet edilmiştir (Yâkût el-Hamevî, 1397/1977, s. 2/91; Taberî, 1387/1967, s. 2/96). Kuru ve temiz bir havasının (Uçar, 2021, s. 29) yanı sıra geniş otlaklarıyla da dikkat çeken Câbiye, özellikle bedevilerin sık uğradığı bir konaklama yeri haline gelmiştir (Şiblî Numanî, 1975, s. 1/234; Lammens, 1978, s. 3/5; Kaegi, 1992, s. 112;). Aynı zamanda bir Hristiyan manastırına da ev sahipliği yapan Câbiye, binaların ve çadırların bir arada bulunduğu, yarı yerleşik ve yarı göçebe bir yerleşim yeri olarak tasvir edilmiştir (Lammens, 1978, s. 3/5; Çavuşoğlu, 2022, s. 43).

Bazı kaynaklarda Câbiye şehrinin yakınlarında, zehirli yılanların bulunduğu rivayet edilen ve bölgeyle aynı adı taşıyan bir tepenin varlığından da bahsedilmektedir (Guy Le Strange, 2001, s. 460; Yâkût el-Hamevî, 1397/1977, s. 2/91; Kazvîni, 1960, s. 175). Bunun yanı sıra ünlü Müslüman coğrafyacı İdrisî, *Nüzhetü'l-müşâk* adlı eserinde Câbiye'nin, beş nehrin arasında yer alan Şam bölgesine verilen bir isim olduğunu aktarmıştır (İdrisî, 2002, s. 368).

Arap yarımadasının güneyi ile kuzeyini bağlayan ticaret güzergâhında bulunan Câbiye (Muhammed Kurd Ali, 1983, s. 243), tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Şam bölgesinin en büyük şehirlerinden Dımaşk'ın güneybatısındaki yedi kapısından birine de ismini vermiştir (Bekrî, 1983, s. 355). Şam tarihi ile ilgili eserlerde, şehrin kapılarına dair anlatılarda Câbiye adı dikkat çekmektedir. Antik Dımaşk şehrinin Romalılar tarafından inşa edildiği ve hatta onun da Arâmîlerin bölgeye hâkim olduğu dönemden kalma kalıntıların üzerine kurulduğu bilinmektedir. Câbiye Kapısı'nın isminin, Roma tanrısı Jüpiter'e atfedildiği ve bu nedenle fonetik bir benzerlikle bu adı aldığı da belirtilir. Bu bilgiler, Câbiye isminin oldukça eski dönemlerden itibaren bilindiğini göstermektedir (Shehabi, 1997, s.113).

Bir diğer rivayete göre Câbiye ismi, bölgenin önde gelen kişilerinden biri olarak kabul edilen bir kadının ismine atfen kullanılmaya başlanmıştır. Şehrin adıyla ilgili aktarılan bu ve benzeri rivayetler, Câbiye'nin İslâm öncesinde bölge halkı tarafından bilinen, işlek ve hatta kutsal kabul edilen bir yer olduğunu ortaya koymaktadır (Shehabi, 1997, s.113-114).

Câbiye, Kuzey Arabistan'da 200-636 yılları arasında hüküm süren ve Bizans'ın sınır bölgesinde yer alan Yemen kökenli Arap kabilelerinin birlikte yaşadığı Gassânîler tarafından bir dönem başşehir olarak kullanılmıştır (Hitti, 2011, s.118). Gassânîler döneminde yaşamış olan Piskopos Simeon adlı bir rahibin, yaklaşık 520 yılında Süryânice yazdığı mektubunda, Câbiye'nin askerî bir merkez olduğu zikredilmiştir. Süryanice karşılığı *Gbithā* olarak ifade edilen Câbiye'nin, Gassânî Kralı Cebele'nin ordugâhının bulunduğu yer olduğu tahmin edilmektedir. (Shahid, 2002, s.98; Miller, 2020, s. 28).

İslâm tarihi kaynaklarında ise Câbiye, Gassânî prenslerine ait evlerin bulunduğu bir şehir olarak geçmektedir. Bu kaynaklar, Gassânîlerin önde gelen hükümdarlarından Hâris b. Cebele'nin burada ikamet ettiğini belirtmekte olup bu bilgi Süryânice mektubun içeriği ile uyumaktadır. Miladi 587 senesinde Suriyelilerle anlaşma yapmak için bölgeye gelen Mısırlılar arasında arabuluculuk yapan Cefne adlı bir Gassânî kralının, bu iki grubu başkent Câbiye'de ağırladığı nakledilmektedir. Şehir, Gassânîlerin idari ve askerî merkezlerinden biri olarak Câhiliye döneminde "Câbiyetü'l-mülûk" adıyla da tanınmıştır (Bekrî, 1983, s. 355; Fayda, 1992, s. 6/538; Shahid, 2002, s.98).

Câbiye'nin başkent olarak seçilmesi, bölgenin coğrafi imkânları dolayısıyla yalnızca Bedeviler için bir konaklama alanı olmaktan öte, imar örneklerinin de bulunduğu bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Her ne kadar kaynaklar şehrin mimari durumu hakkında oldukça kısıtlı bilgiler içerse de buranın elçilerin ağırlandığı ve hükümdarların ikamet ettiği bir başkent olarak seçilmesi, Câbiye'nin yalnızca çadırlardan oluşmadığını ve yerleşik bir düzene sahip olduğunu düşündürmektedir (Shahid, 2002, s. 99).

Vâkıdî'ye atfedilen *Fütühu's-şam* adlı eserde ise Roma İmparatoru Herakleios'un oğlu Konstantinos'un yaklaşık kırk bin kadar atının Câbiye mevkiinde bulunduğu rivayet edilmektedir (Vâkıdî, 1417/1997, s. 207). Bu rivayet, İslâm'ın doğduğu dönemde bölgenin askerî anlamda önemini koruduğunu göstermektedir.

İslâm tarihinde Hz. Muhammed döneminin en ünlü şairlerinden Hassan b. Sâbit'in Uhud Gazve'sinde sancak sahibi sahabiler için söylediği şiirinde geçen "...Şam'daki Cevlan Câbiye'sinin katibi..."¹ (İbn Hişam, 1410/1990, s. 3/108) ifadesi ve yine Hassan b. Sâbit'in karşısındaki bir şairin şiirinde "...izzeti biricik ve çok malları da olan Acemler içerisinde, Cevlan Câbiye'sinde bulunan bir ev..."² (İbn Hişam, 1410/1990, s. 4/209) şeklinde karşılık

¹ إن خالى خطيب جابية الجولان / عند النعمان حين يقوم...
² يحيى حريد أصله وثراؤه / بجابية الجولان وسط الأعاجم...

vermesi de şehrin o dönemdeki durumu ile ilgili ipuçları vermektedir. Şiirlerde geçen bu nitelermeler, Câbiye'nin Câhiliye döneminde zenginliği ile bilinen bir bölge olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak bol su kaynakları, verimli arazileri, temiz havası ve Arap tüccarlarının kervan yolunun üzerinde yer alması nedeniyle Câbiye, Orta Çağ'da Arap yarımadasında önemli bir merkez haline gelmiştir.

2. Câbiye'nin İslâmi Dönemde Hz. Ömer'in Hilafeti ile Kazandığı Önem

Hz. Ebû Bekir (ö. 634) dönemi ile başlayan fetih hareketleri Hz. Ömer'in (ö. 644) hilafeti döneminde hız kazanmış ve sistemli bir fetih siyaseti izlenmeye başlanmıştır. Hz. Ömer döneminde İslâm orduları bölgedeki iki önemli güç olan Bizans ve Sâsânîler üzerine düzenlenen akınlarla yarımada'nın kuzey kısmını fethetmeye başlamıştır. Kuzeye yapılan seferler dört ana koldan ilerlemiş ve her bir kol için önemli komutanlar görevlendirilmiştir. Bu seferlerde Filistin tarafına Amr b. Âs (ö. 664), Ürdün'e Şürahbîl b. Hasene (ö. 639), Dımaşk'e Yezîd b. Ebî Süfyân (ö. 639), Humus bölgesine Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 639) atanmıştır (Apak, 2020, s. 79). Ebû Ubeyde, Câbiye'nin bulunduğu güzergâhta görevlendirildiği için bu bölgenin fethini de gerçekleştirmiş ve fethin ardından buraya bir karargâh kurulmuştur (Vâkîdî, 1417/1997, s. 37, 151, 155, 220; Ezdî, 1970, s. 84.).

Kaynaklar Ebû Ubeyde'nin Câbiye ile birlikte Yermük, Ramada ve Serğ şehirlerini de fethettiğini (Bekrî, 1983, s. 735) ve Hristiyan birlikleri ile karşılaştığı fetih güzergâhını (Ezdî, 1970, s. 29) aktarsa da bu fethin detaylarıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak savaşla fethedildiği için toprakları Müslümanlar arasında paylaşmak isteyen Hz. Ömer'e Muâz b. Cebel'in karşı çıktığını bildiren bir rivayetten Câbiye'nin savaşla alındığı sonucu çıkarılabilir (Belâzürî, 1407/1987, s. 206-207.) Böylece Câbiye yalnızca fethediliş şekliyle değil bulunduğu coğrafi ve siyasi konumu nedeniyle de önem kazanmıştır; ilerleyen dönemlerdeki fetihler için askerî ve idari bir üs olarak kullanılmıştır.

Nitekim fetihlerden sonra Câbiye'yi karargâh olarak kullanan Ebû Ubeyde, gelen elçileri burada kabul etmiş, yapılacak görüşmeleri burada gerçekleştirmiş ve hareket noktası olarak burası seçmiştir (Taberî, 1387/1967, s. 3/406). Kaynaklarda Ebû Ubeyde komutasındaki ordunun seferler için Câbiye'den yola çıktığının sıkça vurgulanması, bölgenin bir cünd merkezi olarak işlev gördüğünü doğrulamaktadır.

Bizans ve Müslümanlar arasında gerçekleşen ve "Rumların" Suriye bölgesindeki hâkimiyetlerine son verilen Yermük Muharebesi'nin Câbiye'de yapılmış olabileceği çağdaş

araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir. Hatta bazı kaynaklarda Yermük yerine Câbiye Savaşı olarak dahi ifade edilmiştir (Keagi, 1992, s. 113). İslâm tarihçileri ise Yermük Savaşı'nın yapıldığı yer ile ilgili bir izahta bulunmasalar da İslâm ordusu saflarında savaşa katılacak birliklerin Câbiye'de toplandığını (İbn Asâkir, 1995, s. 2/145) ve savaştan sonra elde edilen ganimetlerin yine bu şehirde paylaşıldığını aktarmaktadır (Ya'kübî, 1995, s. 2/142; Shehabi, 1997, s.113).

Câbiye İslâm tarihindeki asıl önemini, Halife Hz. Ömer'in Şam bölgesi fetihleri sırasında burada konaklaması ve komutanları ile istişarelerde bulunarak İslâm Devleti'nin geleceğine ilişkin önemli kararların verildiği bir toplantı yapması ile kazanır. Şam bölgesindeki ilerlemeler neticesinde hicri 15. yılda Kudüs'ün etrafındaki şehirler İslâm ordusu tarafından fethedilmiş ve Amr b. Âs ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın komutasındaki ordu, Kudüs'ü kuşatma altına almıştır. Fakat kuşatmanın uzun sürmesi ve şehir sakinlerinin zor durumda kalmaları neticesinde Beytülmakdis halkı, diğer Şam eyaletlerinde olduğu gibi can ve mal güvenlikleri karşılığında cizye ve haraç ödemeyi kabul ederek şehri antlaşma ile teslim etmek istediklerini bildirmişlerdir. Fakat bu anlaşmayı doğrudan Halife Hz. Ömer ile yapmak istediklerini şart koşmuşlardır (Belâzürî, 1407/1987, s. 189-190; Yâkubî, 1995, s. 56; Taberî, 1387/1967, s. 3/607-612; Kudâme b. Câfer, s. 36-37; İbnü'l-Esîr, s. 2/347, 349; İbn Kesîr, 1417/1997, s. 9/655-664).

Ebû Ubeyde'nin bir mektupla durumu Medine'de bulunan Halife Hz. Ömer'e bildirmesi üzerine, halife yanına sahabenin önde gelenlerini de alarak yola çıkmıştır. Maiyeti ile birlikte Câbiye'de konaklayan Hz. Ömer (İbn Asâkir, 1995, s. 2/167-170), Beytülmakdis halkı ile yapılacak anlaşmanın hazırlıklarını burada yaptırmıştır (Taberî, 1387/1967, s. 3/609; Şibli Numanî, 1975, s. 1/235). Hz. Ömer'in yanında sahabenin önde gelenlerinin de olması, bu yolculuğa yalnızca Beytülmakdis halkı ile antlaşma yapmak için çıkmadığını göstermektedir. Câbiye'nin tarihî önemine bakıldığında, konaklanacak yerin tercihinin tesadüfi olmadığı ve stratejik bir seçim olduğu anlaşılmaktadır. Câbiye'nin Beytülmakdis'in kuzeyinde kalmasından ve Şam'a daha yakın olmasından anlaşıldığına göre Halife Ömer'in tek hedefinin Kudüs halkının emannâme isteğine karşılık vermek olmadığı; Rumlarla devam eden savaşları ve kuzeye yönelik fetih hareketlerini daha güvenli ve etkili bir noktadan idare edebilme isteğinin de etkili olduğu söylenebilir.

Hız. Ömer, Câbiye'de yapılan bu toplantıda İslâm ordularının komutanlarını ve birçok önemli sahabeyi bir araya getirerek, İslâm Devleti'nin ilerleyişi ve geleceği hakkında stratejik

istişarelerde bulunmuştur. Medine’de iken bölgedeki komutanlara Câbiye’de buluşmak amacıyla çağrı yaptığı mektuplar göndermiş; komutanlar birliklerinin başlarına vekiller bırakarak çağrıya icabet etmişlerdir (Taberî, 1387/1967, s. 3/607; Şiblî Numanî, 1975, s. 1/233). Toplantıya katılanlar arasında bölgedeki orduların başlarında bulunan komutanlardan Amr b. Âs, Yezîd b. Ebû Süfyân, Hâlid b. Velîd ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ın bu toplantıya katıldıkları kaynaklarda ittifakla yer almaktadır (İbn Sa’d, 1421/2001, s. 5/75; Taberî, 1387/1967, s. 3/608). Bunun dışında tabakat türü eserlerin verdiği bilgilere dayanarak sahabeden Abdullah b. Zübeyr (İbn Asâkir, 1995, s. 28/142-143), Abdullah b. el-Hâris (İbn Sa’d, 1421/2001, s. 9/99), Ziyâd b. İyâd (İbn Sa’d, 1421/2001, s. 8/272), Ebû Mûsâ el-Eş’arî (İbn Kesîr, 1417/1997, s.11/201), Alkame b. Mücezziz, Abdullah b. Selâm, Âmir b. Rebîa, Mikdâd b. Amr, Üseyd b. Hudayr, Câbir b. Semûre (İbn Mace “Ahkâm”, 27); tabiinden ise Rib’î b. Hırâş, Süveyd b. Gafele, Eşter en-Nehâî gibi isimlerin de toplantıya katıldığı anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer burada topluluğa namaz kıldırması ve İslâm tarihinde “Hutbe-i Câbiye” olarak meşhur olan (Yâkût el-Hamevî, 1397/1977, s. 2/91; Suyûtî, 2014, s. 145; Fayda, 1992, s. 6/538) bir hutbe vermiştir. İbn Kesîr’de yer alan hutbe metni aşağıdaki şekildedir:

“Ey insanlar! İçinizi düzeltin ki, dışınız da düzelsin. Ahiretiniz için çalışın, bu çalışmanız dünyanız için de yeterli olsun. Bilesiniz ki kişi ile Âdem Peygamber arasında hayatta bulunan bir baba yoktur. Yine kişi ile Allah arasındaki bağlarda yumuşama ve gevşeme de söz konusu değildir. Kim Cennet yolunu istiyorsa cemaate sarılsın. Çünkü şeytan tek kişiyle beraberdir. İki kişiden çok uzaktadır. Herhangi biriniz bir kadınla تنها yerde baş başa bulunmasın. Çünkü bu durumda üçüncüleri şeytan olur. İyiliklerinin kendisini memnun ettiği, kötülüklerinin de kendisini üzdüğü kişi, mümindir.” (İbn Kesîr, 1417/1997, s. 9/657)

Hutbenin içeriği ile ilgili bilgiler çeşitli hadis rivayetlerinde de yalancılık ve adaletsizlik gibi kötü hasletlerden uzak durmanın tavsiye edilmesi ve iyi yönetim ilkeleri gibi konular zikredilerek aktarılmaktadır (Ezdî, 1970, s. 250-251; İbn Mâce, “Ahkâm”, 27; “Fiten”: 8; Tirmizî, “Fiten”. 7; İbn Asâkir, 1995, s. 28/142-143).

İslâm’ın temel ilkeleri, adaletin önemi, Müslümanlar arasındaki kardeşlik ve dayanışmanın gerekliliği gibi hususları kapsayan ve İslâm’ın sosyal düzeni için bir rehber niteliği taşıyan bu hutbe, Hz. Ömer’in liderliğinde İslâm toplumunun nasıl bir istikamet izlemesi gerektiğini ortaya koyarak dönemin Müslüman topluluğu için yol gösterici bir öğüt hükmündedir.

Hız. Ömer, Câbiye toplantısında yeni Müslüman olanların karşılaştıkları sorunlara rehberlik edecek kişiler olarak sahabileri işaret etmiştir. Halife, İslâm'ın yeni yayıldığı bu coğrafyalarda dinî, hukuki ve fikhî bilgiye duyulan ihtiyacı özellikle vurgulamış ve halka şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Kim feraizi sormak istiyorsa Zeyd b. Sâbit'e gitsin.” (İbn Sa'd, 1421/2001, s. 2/364), “Kim fıkıhtan sormak istiyorsa Mu'az b. Cebel'e gitsin.” (İbn Sa'd, 1421/2001, s. 2/352) ve “Kim Kur'ân-ı Kerîm hakkında sormak istiyorsa Ubey b. Kab'a gitsin.” (Ebû Ubeyd, 2007, s. 1/332).

Câbiye toplantısı, kısa sürede hâkim olunan farklı kimliklerin hayat sürdüğü yeni coğrafyaların idari, askerî ve ekonomik bakımdan nasıl idare edileceğinin yollarının ilk kez dile getirildiği bir adım olmuştur. İslâm kurumlar tarihinin birçok ögesi bu toplantıda alınan kararlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Toplantı, idari, askerî ve ekonomik açıdan sürdürülebilir bir yönetim sisteminin geliştirilmesine dair önemli görüşmelere ev sahipliği yapmıştır. İslâm kurumlarının temellerinin atıldığı bu toplantıda alınan kararlar, İslâm tarihindeki yönetim politikalarının şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin Muaz b. Cebel'in Hız. Ömer'e yaptığı uyarı neticesinde “savaşla ele geçirilen toprakların kişilerin elinde tekelleşmesini önlemek ve sonraki nesillerin haklarını korumak amacıyla Müslüman askerler arasında taksim edilmeyip yerli halkın idaresine verilmesi” kararlaştırılmıştır (Belâzürî, 1407/1987, s. 176-177; İbn Asâkir, 1995, s. 2/169; Fayda, 1989, s. 14; Al-Tel - Mohd Nor, 2017, s. 84; Hitti, 2011, s. 218). Bu uygulama, İslâm fetihlerinde toprak yönetimi ve halkın refahını koruma ilkesi olarak kabul edilmiş ve sonrasında da tatbik edilen bir politika haline gelmiştir.

Fethedilen toprakların idaresi, bu topraklarda yaşayan insanların yönetimi, artan gelir ve giderleri kayıt altına alma ihtiyacı ve artan nüfus ile birlikte yeni fetihler için askerî birliklerin durumu gibi konuların görüşülmüş olması divan teşkilatının temellerinin de ilk kez Câbiye'de yapılan bu toplantıda atıldığı iddialarının dile getirilmesine sebep olmuştur (Lammens, 1978, s. 3/6; Al-Tel - Mohd Nor, 2017, s. 84). Ebu Ubeyd'in aktardığına göre Hız. Ömer, gelirlerin halka hangi sıra ile dağıtılacağı usulünü bu toplantıda açıklamıştır (Ebu Ubeyd, 2007, 1/332).

Câbiye'de görüşülen bir diğer mesele ise yeni fethedilen yerlerin yönetimi için valilerin tayin edilmesi ve yeni fetih güzergâhlarının belirlenmesi olmuştur. Bölgedeki komutanlar ve sahabenin önde gelenleri bu toplantıda hazır bulunduğundan yönetim için görevlendirilecek adaylar da burada belirlenmiştir. (Vâkîdî, 1417/1997, s. 235; Taberî, 1387/1967, s. 3/610). Amr b. Âs, İslâm tarihinde isminin çokça anılmasına sebep olan Mısır'ın fethi için hareket planını

halifeye bu toplantıda aktarmış ve gerekli izni almıştır (Ya'kübî, 1995, s. 2/147-148; Ebû Ubeyd el-Bekrî, 1434/2003, s. 2/134).

Tüm bu bilgiler ışığında, ele geçen yerlerin durumunun kontrol edildiği, gayrimüslim halkın statülerinin belirlendiği ve Hz. Ömer'in kumandanlarıyla istişare ederek alınan kararlar neticesinde birçok yeni uygulamanın temellerinin atıldığı Câbiye'nin, özellikle Şam bölgesinin idari ve askerî bir merkezi olarak kullanıldığı söylenebilir (Barthold, 1957, s. 23).

Şehrin kaynaklarda sıkça yer almasına sebep olan olaylarından biri de Hz. Ömer döneminde yaşanan Amvas veba salgınının Câbiye'ye oldukça yakın bir yerde başlamış olmasıdır. Ebû Ubeyde, Şurahbil b. Hasene ve Muaz b. Cebel gibi önemli komutanların da vefat etmesine sebep olan (Kudame b. Cafer, s. 36; Buhârî, "Tıb", 30) bu salgından korunmak için Hz. Ömer'in tavsiyesi ile insanlar Câbiye'ye yönlendirilmişlerdir. Bunda Câbiye'nin yüksek konumu ve temiz havası dolayısıyla güvenli görülmesi etkili olmuştur (İbn Asâkir, 1995, s. 2/170, 172; Taberî, 1387/1967, s. 4/61). Şehir, bu coğrafi önemine rağmen Hz. Ömer'den sonraki dönemlerde eski merkezî niteliğini koruyamamış ve kaynaklarda adından daha az söz edilir olmuştur.

3. Emevîler Döneminde Câbiye

İslâm tarihi kaynaklarında Câbiye şehri Emevî hilafetinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir merkez olarak yeniden karşımıza çıkmaktadır. İslâm ordularının bölgeye ulaştığı ilk dönemlerde fethedilen Câbiye, devletin kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyân başta olmak üzere Emevî halifeleri tarafından askerî iskân merkezi olarak kullanılmıştır.

Muâviye b. Yezîd, babasının ölümü üzerine üçüncü Emevî halifesi olarak tahta oturmuş, ancak babası Yezîd b. Muaviye'in halife olduğu dönemdeki dinden uzak yaşantısı ve Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü Kerbela olayı ile Kâbe'nin yıkılması olayları dolayısıyla yönetiminden rahatsız olan başta Hicaz olmak üzere Mısır, Yemen, Horasan, Basra ve Kûfe gibi bölgeler, aynı yıl içerisinde Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e biat ettiklerini bildirmişlerdir. Devletin içinde bulunduğu karmaşık durumu değerlendiren Muâviye b. Yezîd, yerine herhangi bir kimseyi tayin etmeden halifelik makamından çekilmiş, ardından birkaç ay içerisinde vefat etmiştir. Yaşanan olaylar, bir taraftan Emevîler'de hilafete talip olan birden fazla ismin ortaya çıkmasına diğer taraftan Abdullah b. Zübeyr'in halifeliğini ilan etmesiyle Arap yarımadasında iki halifenin varlığına sebep olmuştur. Bu durum, siyasi istikrarsızlık ortamını daha da derinleştirmiştir (Mes'ûdî, 1938, s. 266).

Emevî iktidarını devam ettirecek en güçlü aday olan Mervân b. Hakem, Emevî ileri gelenleri, eski valileri ve Yemenîlerin reislerinin bulunduğu bu tehlikeli ortamda, iktidarını güçlendirmeye yönelik istişarelerde bulunmak üzere Câbiye'ye gitmeye karar vermiştir. Söz konusu iktidar mücadelesinde Mervân b. Hakem'i Kelb kabilesi desteklerken Abdullah b. Zübeyr'i ise Dahhâk b. Kays liderliğindeki Kays kabilesi destekliyordu. Mervan'ın Câbiye'ye geçmesi ile mücadelenin her iki tarafının memnun olacağı bir sonuç elde etmek için görüşmeler yapmak istemiştir. Yaklaşık kırk gün boyunca Câbiye'de süren görüşmeler, tarafların Mervan b. Hakem'e biat etmeleri ve ardından gelecek diğer iki veliahdı belirlemeleri ile son bulmuştur.³ Câbiye'de gerçekleşen bu toplantı Emevîlerin Arap yarımadasında iktidarlarını sağlamlaştırılmalarına sebep olmuş ve hilafetin aynı aile içinde Süfyanîler'den Mervanîler'e geçmesiyle devletin siyasi tarihinde önemli bir gelişme olarak görülmüştür (684) (İbn Sa'd, 1421/2001, s. 7/223; Belâzürî, 1407/1987, s. 9/190-199; Taberî, 1387/1967, s. 5/530-542; 6/140-144; İbnü'l-Esîr, 1407/1987, s. 4/145-148, 297-303; İbn Kesîr, 1417/1997, s. 8/13).

Esasında kuruluşundan oldukça kısa bir süre sonra Emevî hanedanını derinden sarsan bu hilafet mücadelesinin arkasında yatan temel sebep kabileciliktir. Bölgede yaşanan İslâm fetihlerinden çok önce Arabistan'ın güneyinden gelerek zamanla yerleşmiş Arap kabileleri ile buraya sonradan yerleştirilen kabileler arasındaki çatışma Emevî hilafet mücadelesinin seyrini derinden etkilemiştir. Emevî hilafetinin değişmesini sağlayan güce sahip olan Kelb, Kinde'li Sekûn, Gassân, Lahm, Cüzâm, Beni Uzre ve Hubeyş b. Dülce el-Kaynî gibi Yemenî kabilelerin toplanmış olduğu yer Câbiye'dir. Bu izah Emevî tarihinde oldukça önemli olan bu toplantının neden Câbiye'de yapıldığını da anlamlandırmaktadır. Mervan b. Hâkem toplantıyı Câbiye'de yaparak oradaki destekçilerinin gücünü kullanmıştır. Emevî iktidarına yön veren Câbiye toplantısının ardından yapılan Mercirâhit Savaşı'nda da bu kabilelere mensup olanlar Mervan b. Hâkem'in saflarında mücadele etmişlerdir. Mervan'a destek verilen bu toplantıyla ve sonrasında gelişen olaylarla yerli Yemenli kabilelerin bir araya gelmeleri, VI. yüzyıldaki Gassânî gücünü eski başşehirleri Câbiye'de yeniden kurmaya teşebbüs olarak değerlendirilmiştir (Shahid, 2002, s. 101-102).

Bu gelişmeler, Câbiye'nin demografik yapısı hakkında bilgi verirken İslâm öncesi dönemde Arap yarımadasının güneyinden gelen Yemenî kabilelerin bölgede oynadığı rolün Emevîler dönemine kadar süregeldiğini göstermektedir. Câbiye, Gassânîlerin başşehri olmadan önce

³ Emevîlerde yaşanan iktidar mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Wellhausen, *Arap Devleti ve Çöküşü*, çev. Fikret Işıltan, (İstanbul: İlav Yayınları, 2022).

Yemenî kabilelerin gücünü koruduğu bir merkez olarak, Emevî hilafetinin idari yapısında önemli bir yere sahip olmuştur. Câbiye'nin bu dönemde Emevî hanedanı tarafından idari ve askerî bir merkez olarak kullanılması, şehirdeki demografik çeşitliliği ve yerel kabilelerin siyasi nüfuzunu pekiştirmiştir.

Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın her yıl yaklaşık bir ay boyunca Câbiye'de konaklaması ve oğullarını veliaht olarak tayin ettiğini burada ilan etmesi, şehrin hem Emevîler için stratejik bir idari merkez olarak hem de bölgesel bir güç merkezi olarak önemini arttırmıştır. Ancak, Halife Süleyman b. Abdülmelik'in İstanbul'a yapılacak seferlerin hazırlığı çerçevesinde askerî merkezi Dâbık'a taşıma kararı, Câbiye'nin Emevî yönetimi altındaki önemini azaltmıştır. Bu değişiklikle birlikte Câbiye, Emevîler'in askerî ve siyasi merkezi olma statüsünü yitirmiştir.

Sonuç

Bu makalede, Şam bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Câbiye'nin tarihî kaynaklardaki kayıtları incelenerek şehrin stratejik ve tarihî önemi detaylı bir biçimde ortaya konulmuştur. Çalışma, Câbiye'nin coğrafi ve askerî avantajlarının yanı sıra bu özelliklerin şehrin ilk dönem İslâm tarihi boyunca nasıl önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

Câbiye, İslâm öncesinde Romalılar ve Gassânîler gibi çeşitli siyasi güçler için kritik bir askerî merkez olarak dikkat çekerken, İslâmî dönemde Hz. Ömer'in hilafeti ile birlikte idari ve askerî yapılanmanın merkezî noktalarından biri haline gelmiştir. Bu dönemde fethedilen toprakların yönetimi, gayrimüslim halkın statüsü ve İslâm devletinin kurumsallaşması gibi kritik konuların tartışıldığı toplantıların Câbiye'de yapılması, şehrin stratejik önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu toplantılarda Hz. Ömer tarafından atılan kurumsallaşma adımları, İslâm devletinin idari yapısına kalıcı etkiler bırakmış, fetih politikalarına yön vermiştir.

Emevî döneminde ise Câbiye, kabile rekabetleri ve hilafet mücadeleleri gibi siyasi krizlerin odak noktalarından biri olmuş ve Mervan b. Hakem'in hilafetini pekiştirdiği kritik toplantılara ev sahipliği yapmıştır. Bu süreçte Yemenî kabilelerin desteğiyle Emevî hanedanının iktidarının sağlamlaştırması, Câbiye'nin İslâm tarihindeki yeri ve önemini bir kez daha göstermiştir. Ancak, halife Süleyman b. Abdülmelik'in askerî merkezi Dâbık'a taşıma kararı ile birlikte Câbiye, eski stratejik önemini yitirmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, Câbiye, İslâm'ın Arap yarımadası dışına yayıldığı ve devletin kurumsallaşma sürecine girdiği bir dönemde hem askerî hem de idari açıdan kritik kararların merkezi olarak çok önemli bir rol üstlenmiştir. Kaynakların sunduğu kısıtlı verilere rağmen bu şehrin VI. ve

VII. yüzyıllarda Orta Doęu'nun siyasi ve toplumsal tarihi içinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Câbiye'nin coğrafi avantajları ve Yemenî kabilelerin Emevîler üzerindeki belirleyici etkisi, onu İslâm tarihinde stratejik bir merkez ve askerî bir üs haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Al-Tel, O. I., & Mohd Nor, M. R. (2017). Umar Ibn Al-Khattab's Visits to Bayt Al-Maqdis: A study on its reasons and objectives. *Jurnal al-Tamaddun Bil* 12(1), 79-91. <https://doi.org/10.22452/JAT.voll2no1.6>
- Apak, Â. (2020). *Anahatlarıyla İslam tarihi: Hulefâ-i Râşidîn dönemi*. Ensar Yayıncılık.
- Barthold, W. (1957). *İslam medeniyeti tarihi*. DİB Yayınları.
- Belâzürî (1407/1987). *Fütûhu'l büldân*. (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ'-Ömer Enîs et-Tabbâ'). Müessesetü'l-Ma'ârif.
- Belâzürî (1417/1996). *Ensâbü'l-eşraf*. (nşr. Süheyl Zekkâr & Riyâz Ziriklî, 13 Cilt). Dâru'l-Fikr.
- Çavuşoğlu, Z. (2022) *Sebepleri, oluşumu ve etkileri açısından Mercirahit Savaşı (64/684)* (Tez No.739883) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ebû Ubeyd el-Bekrî (1403/1983). *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi' (mevâkı)*, 4.Cilt. Âlemü'l-Kütüb.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî (1424/2003). *El-Mesâlik ve'l-memâlik*. Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. (1428/2007). *Kitâbü'l-Emvâl*. (nşr. Ebû Enes Seyyid b. Receb, 2 Cilt). Dâru'l- Hedyin-Nebevî / Dâru'l-Fazîle.
- Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b Abdullah. (1970). *Tarihu fütûhi's-Şâm*. (thk. Abdülmünim Abdullah Amir). Müessesetü Sicili'l-Arab.
- Fayda, M. (1989). *Hz. Ömer zamanında gayrimüslimler*. Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Fayda, M. (1992). *Câbiye*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cabiye>
- Fayda, M. (2014). *Hulefâ-yı Râşidîn devri*. Kubbealtı Yayınları.
- Fergus Millar. (2020) A Syriac codex from near Palmyra and the 'Ghassanid' Abokarib. *Journal of Syriac Studies*, 16(1), 15-35.
- Hitti, P. (2011). *Siyasi ve kültürel İslam tarihi*. (Salih Tuğ Çev.). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- İbn Asâkir, E. M. (1415-1421/1995-2001). *Târîhu medîneti Dimaşk*. (nşr. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî, 80 Cilt). Dâru'l-Fikr.
- İbn Hişâm, E. M. (1410/1990). *Es-sîretü'n-nebeviyye*. (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 4 Cilt). Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî.
- İbn Hurdâzbih. (1889). *El-Mesâlik ve'l-memâlik*. (nşr. M. J. de Goeje. Leiden). Brill 1889.
- İbn Kesîr, E. F. (1417/1997-1419/1999). *El-Bidâye ve'n-nihâye*. (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 21 Cilt). Dâru Hecr.
- İbn Mâce. (1336/1918). *Es-Sünen*. (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye.
- İbn Sa'd, E. A. (1421/2001). *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. (thk. Ali Muhammed Ömer, 11 Cilt). Mektebetü'l-Hâncî.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1407/1987). *El-Kâmil fi't-târîh*. (thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 11 Cilt). Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- İbnü'l-Fakih. (1885). *Kitabü'l-buldan*. (thk. M. J. De Goeje). Brill.
- İdrîsî, Ş. (2002). *Nüzhetü'l-müşâk fi'htirâkı'l-âfâk*. Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye.
- Kaegi, W. E. (1992). *Byzantium and the early Islamic conquests*. Cambridge University Press.
- Kazvîni, Z. M. (1380/1960). *Âşârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-ibâd*. (nşr. Dâru Sâdır). Beyrut.
- Kurtubî, E. A. (1424/2006). *El-câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî vd., 24 Cilt). Müessesetü'r-Risâle.
- Lammens, H. (1978). Câbiye. *İslam Ansiklopedisi*. (3), Milli Eğitim Basımevi, 5-6.
- Le Strange, G. (2001). *Palestine under the Moslems: A description of Syria and the holy land from a.d. 650 to 1500*. Cosimo Inc.
- Mes'ûdî, A. H. (1357/1938). *Et-Tenbîh ve'l-işrâf*. (nşr. Abdullah İsmâiles-Sâvî). Mektebetü'l-Müsennâ.
- Muhammed, K. A. (1403/1983). *Hıtaṭü's-Şâm. I-VI*. Mektebetü'n-Nuriyye.
- Numanî, Ş. (1975). *Bütün yönleriyle Hz. Ömer ve devlet idaresi*. Hikmet-Dava-Çağ Yayınları.
- Qutaiba, Al Shehabi. (1997). *Ebvâb Dimeşk*. Matba'a Vüzerât's-Sekâfiyye.

Shahid, I (2002). *Byzantium and the Arabs in the sixth century, Volume II, Part I: toponymy, monuments, historical geography and frontier studies*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Suyûtî, C. (2014). *Halifeler tarihi*. (Onur Özatağ Çev.). Ötüken Neşriyat.

Taberî, İ. C. (1387/1967). *Târîhu 't-Taberî târîhu 'r-rusûl ve 'l-mülûk*. (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 11 Cilt). Dâru'l-Me'ârif.

Tirmizî, E. İ. (1996). *El-Câmi'u'l-kebîr*. (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 6 Cilt). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Uçar, İ. (2021). İslam tarihi'nin ilk pandemisi Amvâs vebası ile Covid-19 (koronavirüs) arasındaki benzerliklerin gündelik hayatımıza yansımaları. *Mütefekkir* 8(15), 23-43. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.939256>

Vâkıdî, E. A. (1417/1997). *Kitâbü fütûhi 'ş-Şâm*. (nşr. Abdullatîf Abdurrahmân, 2 Cilt). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ya'kübî, E. A. (1995). *Târîhu 'l-Ya'kübî*. (2). Dâr Sâder.

Yâkût, E. H. (1397/1977). *Mu'cemü 'l-büldân*. (5). Dâru Sâdır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Tarih alanına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
